

ŁUKASZ TROCHA

Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
ORCID 0000-0002-6468-3731

DREWNIANY KOŚCIÓŁ ŚW. DOROTY W GROCHOWACH. PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW NIEISTNIEJĄCEJ ŚWIĄTYNI

Spośród kilkudziesięciu drewnianych kościołów, o których mowa w słynnym *Liber Beneficiorum Jana Łaskiego* z lat 1511-1523 właściwie żaden z terenu dzisiejszego powiatu konińskiego nie zachował się do czasów współczesnych. Nie ma w tym jednak nic zaskakującego, ponieważ drewniany budulec ulegał stopniowemu niszczeniu. Działo się to w sposób naturalny, choć nierzadko przyczyniał się do tego również pożar. Wystarczyła więc chwila, aby dbałość pokoleń przepadła bezpowrotnie, tworząc tym samym plamę na mapie dziedzictwa kulturowego regionu. Zdarzało się, że o rozbiórce na skutek różnych okoliczności decydował także człowiek. Jedną z najczęstszych przyczyn był zły stan świątyni albo plan budowy nowej, okazalszej konstrukcji. Fundacja drewnianych obiektów była w przeszłości stosunkowo tania. Przykładowo według historyka sztuki Ryszarda Brykowskiego w XVI w. zbudowanie drewnianego kościoła kosztowało od 8 do 30 grzywien, podczas gdy za murowany sponsor musiał wyłożyć od 300 do 400 grzywien¹. Rozbieżności między kosztami fundacji nie zmieniły się znacznie do XVIII wieku. W następnym stuleciu można zauważyć obniżenie kosztów budowy murowanych świątyń, szczególnie ze względu na rozwój ceglarstwa w majątkach ziemskich. Nie wpłynęło to na krajobraz wiejskich parafii położonych w południowo-wschodniej Wielkopolsce. Drewniane kościoły dominowały na tym obszarze jeszcze w XIX stuleciu. Innymi słowy, to co dziś uznaje się za unikatowe w sferze architektury sakralnej (drewniane budowle), dawniej uchodziło za zjawisko pospolite. Nie oznacza to, że na wsi nie dbano o świątynie – wręcz przeciwnie – lokalni kolatorzy z reguły wspierali księży, dbali o właściwy stan budynków. Długo nie przywiązywano jednak większej wagi do ich walorów kulturalnych i historycznych, niekiedy zupełnie niszcząc przestarzałe konstrukcje na rzecz nowych, atrakcyjniejszych form.

Wśród drewnianych obiektów był także kościół w Grochowach – niewielkiej wsi w powiecie konińskim, dziś położonej na terenie gminy Rychwał. Kościół zbudowany w I połowie XVI wieku przetrwał nieco ponad cztery stulecia. W 1928 r. podjęto decyzję o jego rozbiórce, m.in. dlatego, że od 1912 r. msze odbywały się w nowej, murowanej świątyni. Koncepcja niniejszego artykułu powstała, aby zasygnalizować problem niedostatku opracowań poświęconych drewnianej architekturze sakralnej na obszarze

¹ R. Brykowski, *Wielkopolskie kościoły drewniane. Wykaz kościołów i kaplic drewnianych terenie województwa wielkopolskiego*, oprac. G. Ruszczyk, Poznań 2001, s. 20.

południowo-wschodniej Wielkopolski. Nie chodzi tylko o stojące do dziś obiekty, na temat których powstała już spora ilość opracowań², ale także o drewniane świątynie, które z różnych względów nie przetrwały do czasów obecnych. Często zachowały się natomiast źródła poświadczające ich istnienie. Te materiały stanowią formę dziedzictwa kulturowego i przejaw pamięci o historii danej wspólnoty religijnej, w tym przypadku wspólnoty grochowskiej. Sporą wiedzę w kontekście dawnego kościoła można pozyskać z opisu parafii powstałego ok. 1794 roku³. Wymieniony tekst autor postanowił dołączyć do niniejszego artykułu w formie edycji źródłowej. Jest to interesujący dokument, ponieważ po raz ostatni odnosi się w precyzyjny sposób do wyglądu drewnianej świątyni. Podaje wielkość kościoła, jego rozplanowanie, materiały, z których został wykonany, a także inwentarz jego wnętrza. Opisuje ponadto plebanię i należące do probostwa beneficja. Późniejsze, dziewiętnastowieczne źródła różnią się przede wszystkim formą zapisu. Ich treść przyjmuje charakter subiektywnego opowiadania. Opisu przedstawiającego wprawdzie stan świątyni, ale już bez podawania jej wymiarów i szczegółowego wyposażenia.

Trudno rozdzielić losy kościoła od historii wspólnoty parafialnej. Dlatego też zanim przejdziemy do omawiania wyglądu starej świątyni, warto krótko opisać historię wsi i ulokowanej w niej parafii. Najstarsze, dotychczas odnalezione źródło na temat Grochów pochodzi z początku XIV wieku. W dokumencie datowanym na 25 maja 1328 r. król Władysław Łokietek potwierdza prawa do dóbr kościelnych nadanych na rzecz biskupów lubuskich. Wśród licznych posiadłości urzędnicy wymieniają m.in. Gadów⁴ i Grochowy. Jak możemy przeczytać: „Item ultra Conyn versus Calys, Gadow et Grochow cum magnis silvis adiacentibus et mellificiis”⁵. Były to więc beneficja położone od Konina w kierunku Kalisza, z przylegającymi do nich wielkimi lasami i barciami⁶. Na podstawie dokumentu można zakładać, że owe osady należały do biskupiego dominium jeszcze przed 1328 r. Być może na rzecz kościoła przekazał je któryś z lokalnych książąt piastowskich w czasach rozbitcia dzielnicowego. Według jednej z teorii nazwa Grochowy (*Grochow*, *Grochowe*, *Grochowo*) ma swe etymologiczne pochodzenie od rośliny. Zatem niewykluczone, że w przeszłości była to osada służebna. Jej mieszkańcy zajmowaliby się uprawą grochu dla dworu monarszego bądź duchowieństwa. Jeszcze na początku XV wieku wieś należała do biskupów lubuskich⁷. To właśnie oni mieli erygować samodzielną parafię i pierwszy kościół w Grochowach. Trudno ustalić dziś, dlaczego nowo powstała wspólnota otrzymała wezwanie św. Doroty. Kult męczennicy z Cezarei był popularny we wschodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego. Szybko pojawił się również na ziemiach polskich. Istnienie grochowskiej świątyni potwierdza pismo sądowe z 1424 roku. Mowa w nim o konflikcie, jaki toczył się między ówczesnym plebanem

² Przykład opracowań stanowi seria zeszytów „Inwentarz drewnianej architektury sakralnej w Polsce”. O wielkopolskich drewnianych świątyniach pisali w nich m.in. Marcin Pawlaczyk (*Inwentarz...*, red. R. Brykowski, oprac. tenże, Wrocław 1985, z. 4a.) i R. Brykowski (*Inwentarz...*, red. i oprac. tenże, Warszawa 1993, z. 4b).

³ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, zes. 51190 Księgi metrykalne parafii św. Doroty w Grochowach, sygn. 56 Akta parafialne z lat 1716-1812.

⁴ Gadów – wieś w pow. kaliskim, gminie Mycielin.

⁵ Dokument nr 1088 [w:] *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski...*, Poznań 1878, t. 2.

⁶ Barć – komora wydrążona w pniach drzew (najczęściej sosnach lub dębach), przeznaczana do hodowli pszczół w ich naturalnym środowisku.

⁷ Potwierdza to dokument na temat odległości między Gadowem i Grochowami spisany w 1405 r. H. Ludat, *Das Lebuser Stiftsregister von 1405. Studien zu den Sozial und Wirtschaftsverhältnissen im mittleren Oderraum...*, Harrassowitz 1965, s. 81.

Paulem i patronem kościoła – Wilczkiem z Siąszyc⁸. Duchowny oskarżał szlachcica o niepłacenie daniny na rzecz parafii. Nazywał go złym człowiekiem i grabieżcą kościoła św. Doroty w Grochowach. Żądał odwołania obraźliwych słów kierowanych pod swoim adresem. Ponadto wnosił o zadośćuczynienie w wysokości 10 grzywien. Wilczek uważał natomiast, że ksiądz nie poświęcił chleba na jego dworze przed Wielkanocą. Był to wszak obowiązek wynikający z układów między plebanem i patronem. Nie wiadomo, w jaki sposób zakończył się wspomniany spór. Groźba publicznego potępienia ze strony Kościoła dotykała jednak sfery wizerunkowej całej rodziny rycerza. Możliwe więc, że Wilczek ugiął się przed duchownym i spłacił rzeczzone sumy. Warto przy tym zaznaczyć, że grochowska parafia była jeszcze młodą organizacją. W tradycyjnym podziale terytorii później jej podlegające (Grochowy, sąsiednie Siąszyce i Złotkowy) wcześniej wchodziły w skład istniejącej od końca XII w. parafii dzierzbińskiej (Dzierzbina, dziś pow. kaliski). Obie instytucje rywalizowały o datki i wiernych, na co wskazuje pozew z 1443 r. składany przez plebana dzierzbińskiego Andrzeja przeciwko gospodarzowi parafii w Grochowach – Janowi⁹. Kapłan z Dzierzbina zarzucał duchownemu, że ten bezpodstawnie przywłaszczył sobie meszne z Siąszyc. Spór miał rozstrzygać sąd konsystorza w Gnieźnie.

W II połowie XV w. Grochowy przejął ksiądz Tomasz Trąbczyński herbu Topór¹⁰. Duchowny był kanonikiem poznańskim, gnieźnieńskim i krakowskim, a od 1476 r. obejmował probostwo w Gąbinie (pow. płocki)¹¹. Dobra grochowskie, ale także pobliską wieś Biała zakupił prawdopodobnie od wcześniejszych właścicieli. Zmiany w strukturze własności kościelnej były wówczas nieuniknione. Diecezja lubuska nie znajdowała się w granicach Królestwa (od połowy XIII w. była częścią Brandenburgii), a w 1447 r. decyzją papieża przywilej mianowania biskupów otrzymał elektor brandenburski¹². Hierarchowie lubuscy stopniowo odsprzedawali więc swe dobra w Koronie lub też na drodze procesowej przejmowali je przedstawiciele polskiego duchowieństwa. W 1478 r. Trąbczyński zapisał na rzecz grochowskiego plebana kwotę 4,5 grzywiny czynszu rocznego. Kiedy zmarł ok. 1483 r., jego posiadłości odziedziczyli bracia Mikołaj i Szymon ze Złotków znani też jako Złotkowsy. Z ksiąg ziemskich konińskich wynika, że byli krewnymi zmarłego księdza, gdyż ich siostra Małgorzata Piekarska nazywała Tomasza Trąbczyńskiego stryjem¹³. Pewien dział ziemi posiadał w Grochowach także Żegota Grochowski, w 1477 r. używający tytułu dziedzica dóbr¹⁴. Poza tym na początku XVI w. jako jeden z właścicieli części Grochów figurował Jan Wolczyński. Po jego śmierci ok. 1524 r. tę dziedzicę, ale także należące do zmarłego sąsiednie wsie Biała i Lubień (dziś Lubiny) zakupił za 200 grzywien Szymon Złotkowski¹⁵. Tym sposobem nastąpił podział wsi między dwie

⁸ Trudno stwierdzić, czy Wilczek ze Siąszyc dzierżawił wieś Grochowy, czy tylko sprawował patronat nad parafią św. Doroty. B. Ulanowski, *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. Vol. 2. Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Gneznensis et Poznaniensis (1403-1530)*, Kraków 1902, s. 58-59.

⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, współ. J. Krzywicki, nakł. W. Walewski, Warszawa 1900, t. 15, s. 534.

¹⁰ Tamże, s. 535.

¹¹ K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa 2009, s. 565.

¹² *Kościół na środkowym Nadodrzu. Historie i postaci*, red. G. Chojnowski, Zielona Góra 2011, s. 17.

¹³ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie, sygn. Gr. 1, dok. 766, 1483 r.

¹⁴ Tamże, sygn. Gr. 1, dok. 607, 1477 r.

¹⁵ Szymon Złotkowski – miecznik kaliski, burgrabia kaliski, dziedzic Złotków, Grochów, Białej,

rodziny (Grochowskich herbu Bończa¹⁶ i Złotkowskich herbu Topór¹⁷), który trwał przez kolejne dziesięciolecia. Zmiana właścicieli wpłynęła prawdopodobnie na sposób działania zarówno kościoła jak i wspólnoty. Plebani mogli bowiem częściej zabiegać o wsparcie finansowe świeckich właścicieli zamieszkałych na terenie parafii.

W latach 1511-1523 powstał najstarszy, dotąd zachowany opis parafii, który znaleźć można w dziewiętnastowiecznym wydaniu *Liber beneficiorum*¹⁸. Urzędnicy prymasa Jana Łaskiego przez kilkanaście lat sporządzali wykaz dóbr kościelnych na podstawie przechowywanych dokumentów oraz wizyt w wybranych parafiach. Wspólnota w Grochowach wchodziła wówczas w skład dekanatu konińskiego, a ten z kolei był częścią archidiaconatu gnieźnieńskiego¹⁹. Z łacińskiej transkrypcji można dowiedzieć się, że na początku XVI w. prawo patronatu nad grochowską świątynią należało do świeckich dziedziców. Z ich woli zarządcą parafii był ksiądz Maciej z Szetlewa. Duchowny nie miał do pomocy wikariusza, lecz tylko jednego sługę, gdyż nie pozwalały na to skromne dochody kościelne i mała liczba wiernych. Do dyspozycji plebana należały trzy place. Pierwszy, szeroki i przestrzenny z przyległymi do niego ogrodami znajdował się zaraz za cmentarzem, od strony północnej²⁰. Drugi przeznaczony był dla sługi lub na teren szkoły parafialnej. Zaczynał się przy cmentarzu, od strony zachodniej. Trzeci plac z ogrodami przylegał do zabudowań plebanii i ról kmiecych położonych od południa, w drugiej części wsi. Kapłan mógł korzystać również ze specjalnie wydzielonej ziemi na folwark i graniczących z nią łąk. Od lokalnego chłopstwa z każdego łana otrzymywał meszne w wysokości jednej miary owsa i jednej miary żyta. Z gruntów folwarcznych pobierał z kolei dziesięcinę snopową. Twórca zapisku nie zamieścił w nim żadnych informacji na temat stanu i wyglądu świątyni w Grochowach. Wobec tego można przypuszczać, że opis parafii z *Liber beneficiorum* powstał jeszcze przed fundacją nowego kościoła. Mało prawdopodobne, aby tak istotne wydarzenie z życia parafii zostało pominięte przez sporządzającego. W 1521 r. lub jak podają niektórzy autorzy w 1525 r.²¹ nieznaną z imienia Żychlińska ufundowała bowiem drugą, grochowską świątynię. W przypisach do wspomnianego wydania *Liber beneficiorum* można przeczytać, że obiekt zastąpił poprzedni, opustoszały kościół. Autorzy *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego* piszą natomiast o zrujnowanej świątyni z początku XV wieku i odbudowie kościoła z inicjatywy dziedziczki Żychlińskiej²². Przy tym należałoby się zastanowić, kim była bliżej nieokreślona fundatorka? Jakie były jej związki z parafią i czy mogła być właścicielką wsi? W księgach ziemskich spisanych Lubin, Gizałek i in. dóbr w Kaliskim. Tamże, sygn. Gr. 6, dok. 1539, 1524 r., [dostęp: dn. 15.03.2021].

¹⁶ Adam Boniecki pisze, że pierwotną siedzibą Grochowskich herbu Bończa były Grochowy w pow. konińskim. Do najbardziej znanych przedstawicieli tego rodu w XVI i XVII w. należeli: Adam – dworzaniec prymasów Polski, Mikołaj – kanonik poznański i proboszcz koniński oraz Stanisław – kanonik kaliski. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, Warszawa 1900, t. 7, s. 76.

¹⁷ J. Bobrowicz, *Herbarz Polski ks. Kaspra Niesieckiego S. J.*, Lipsk 1845, t. 10, s. 176.

¹⁸ *Jana Łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa, legata urodzonego Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, uwagi J. Korytkowski, Gniezno 1880, t. 1, s. 278.

¹⁹ Od 1925 r. parafia wchodzi w skład dekanatu tuliszowskiego.

²⁰ Zgodnie z tradycyjnym modelem rozplanowania parafii, cmentarze znajdowały się w pobliżu świątyń. Przeważnie od końca XVIII w. zaczęto przenosić je z dala od zabudowy wsi czy ośrodków miejskich. J. Kolbuszewski, K. Karasek, *Cmentarze. A to Polska właśnie*, Wrocław 1996, s. 212.

²¹ 1525 r. jako datę powstania świątyni podają Stefan Lewandowski (*Z głębi dziejów* [w:] S. Lewandowski, A. Tabak, J. Cholewicka, *Parafia św. Doroty w Grochowach*, Kraków 2002, s. 18) oraz Emilia Guźnik (*U źródeł znamienitego rodu Kossaków*, Rychwał 2018, s. 8).

²² *Słownik geograficzny...* t.15, s. 534.

na początku XVI w. jako dziedzice Grochów występują wspomniani Grochowscy, Złotkowscy i Wolczyńscy. Dla omawianego okresu nie zachowały się dokumenty, które traktowałyby rodzinę Żychlińskich jako potencjalnych dziedziców miejscowości. A może kościół powstał znacznie później, na przykład w XVIII wieku? W pismach ziemskich z 1710 r. mowa o Stefanie Żychlińskim – drugim mężu Aleksandry Głuchowskiej, która była wówczas posesorką wsi Grochowy²³. Około 1716 r. kobieta ponownie została wdową (tytułowała się jako Żychlińska), a jeszcze w latach 20. XVIII w. posiadała status dzierżawcy. Mało prawdopodobne jednak, aby to ona ufundowała kościół. Przede wszystkim trudno uwierzyć, że osoba sporządzająca opis parafii (1794 r.) pomyliła się z datowaniem obiektu aż o dwa stulecia. Skoro miała wiedzę o konsekracji kościoła w 1727 r., to powinna też wiedzieć o jego budowie kilka lat wcześniej. Może błędnie przywołano więc nazwisko fundatorki z XVI w. albo chodziło o żonę kogoś z miejscowych szlachciców, znaną w źródłach z panińskiego nazwiska Żychlińska? Mogła to być Małgorzata – w 1527 r. wdowa po Andrzeju Grochowskim lub Agnieszka – żona wspomnianego Szymona Złotkowskiego. Synem tych ostatnich był Gabriel – późniejszy kasztelan krzywiński, dziedzic Złotków, Grochów i Rychwała, jeden z fundatorów przebudowy kościoła p.w. Świętej Trójcy w Rychwale²⁴.

Jeśli idzie o parafię i kościół św. Doroty w dobie ostatnich Jagiellonów, to trzeba przyznać, że zachowało się niewiele lakonicznych źródeł na ten temat. Pod koniec XVII stulecia pojawia się już więcej informacji o okolicznych plebanach i relacjach na płaszczyźnie Kościół – właściciele ziemscy. Zdecydowana większość dokumentów nie dotyczy *stricte* parafii czy świątyni, lecz zagadnień w obrębie statusu dóbr Grochowy. Są to pisma z ksiąg ziemskich, różnego rodzaju sprawy szlacheckie – pozwy, kwestie tenuty²⁵, sprzedaży i przejęcia majątku, rezygnacje z dóbr bądź zapisy pieniężne. Pośrednie odniesienie do świątyni grochowskiej można znaleźć w źródle z 1579 roku. Urzędnicy piszą wówczas o oględzinach zwłok zamordowanego Wojciecha Bogusławskiego – dziedzica sąsiednich Bogusławic, które miały odbyć się przed pogrzebem w kościele parafialnym²⁶. Nie wiadomo, czy już wtedy istniała w Grochowach szkoła parafialna. Na pewną formę działalności edukacyjnej prowadzonej przy kościele może wskazywać łacińskie słowo *minister* we wspomnianym opisie parafii z *Liber beneficiorum*²⁷. Można je tłumaczyć zarówno jako sługa, ale także jako nauczyciel. Zachowane źródła z XVI w. nie potwierdzają, aby we wsi stał budynek szkoły. Już w dokumencie z kolejnego stulecia (1610 r.) mowa jednak o Stanisławie Karasiu – „uczciwym bakałarzu w Grochowach”, mężu szlachcianki Agnieszki z Jaroszewskich²⁸. Nawet gdyby nie było obiektu przeznaczony do nauczania, to spotkania mogły odbywać się w świątyni lub innym przeznaczonym do tego celu budynku. Tak szkoła funkcjonowała prawdopodobnie jeszcze w XIX w.

²³ Jej pierwszy mąż – Adam Makowiecki był prawowitym właścicielem wsi. *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu. . . , sygn. Gr. 124, dok. 3970, 1710 r., [dostęp: 18.03.2021] tamże.

²⁴ Z. Kaczmarek, J. Stępień, *Dzieje Rychwała*, Konin 1994, s. 76.

²⁵ Tenuta – dzierżawa.

²⁶ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu ziemskiego w Koninie, sygn. 18, dok. 4419, 1579 r., [dostęp: 19.03.2021].

²⁷ Taki pogląd (o nauczycielu) w kontekście opisu parafii grochowskiej w *Liber beneficiorum* proponuje Eugeniusz Wiśniewski. (*Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne” 1967, z. 2, s. 100).

²⁸ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu (...) Koninie, sygn. Gr. 35, dok. 6243, 1610 r., [dostęp: 19.03.2021].

Na początku XVI w. zmienili się właściciele Grochów. Ostatecznie, na mocy prywatnych układów, swoje działy na dobrach utraciły rodziny Grochowskich i Złotkowskich. Od 1612 r. majątek należał do żony Andrzeja Złotkowskiego – Anny z Lasockich, która przekazała wieś swojemu bratu Zygmuntowi²⁹. W latach 1624-1632 proboszczem parafii był ksiądz Stanisław Wardęski – szlachcic wywodzący się ze wsi Wardężyn w pow. konińskim. Duchowny występuje w źródłach przy okazji zwrotu pożyczki³⁰, zapisu w sprawie posagu dla swej bratowej Ewy z Postawskich³¹, a także kiedy rezygnuje z praw do Wardężyna na rzecz Doroty Kucharskiej³². W późniejszych latach dziedzic Grochów – Zygmunt Lasocki popadł w konflikt z miejscowym administratorem parafii. W pierwszą niedzielę po uroczystości Bożego Ciała 1668 r. pleban i jego pomocnicy (grabarz i bakałarz) mieli napaść na poddanych właściciela świętujących w grochowskiej karczynie³³. Z relacji szlachcica wynika, że pozwani byli uzbrojeni w bandolety (strzelby używane przez jazdę) i pistolety. Wpadli do karczmy, pobili dotkliwie większość biesiadników, a niektórych kmieci poranili bronią³⁴. Zniszczeniu uległo wyposażenie obiektu. Oskarżeni powybijali okna i zdewastowali meble. Bez opłaty mieli zabrać karczmarce beczki z piwem. Nie są znane dokładne okoliczności czy też powody wspomnianego zajścia. Możliwe jednak, że pozwanym proboszczem był ks. Marcin Bielicki, dwa lata później raniony przez Wojciecha Bogusławskiego na dworze w Siąszycach. Pod koniec XVII w. proboszczem w Grochowach został Marcin Wardęski – drugi poświadczony źródłowo duchowny należący do rodu szlachciców z Wardężyna. W 1699 r. sprzedał przejęte po swej ciotce Bogusławice Nadolne³⁵, a posługę w kościele pełnił co najmniej do 1701 roku. Wówczas nowy dziedzic Grochów – Adam Makowiecki zapisał dla niego 500 zł³⁶.

W XVII w. oprócz patronki kościoła ważną świętą stała się Tekla – męczennica za wiarę żyjąca w I w. n.e. na terenach dzisiejszej Syrii. Z czasem powstało nawet przy świątyni świeckie bractwo religijne pielęgnujące pamięć o jej bogobojnym życiu. W XVIII w. ważnym świętym dla parafii stał się Alojzy Gonzaga³⁷. Kult rozpowszechnił się wśród wiernych do tego stopnia, że papież Pius VI nadał w 1790 r. specjalny odpust w dniu św. Alojzego dla parafii Grochowy³⁸. Włoskiemu jezuitcie poświęcono zresztą odrębny ołtarz w kościele.

²⁹ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Kaliszu, sygn. Gr. 8, dok. 2538, 1612 r., [dostęp: 20.03.2021].

³⁰ Andrzej Ostrowski zwrócił braciom 200 zł. *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Poznaniu, sygn. Gr. 78, dok. 332, 1626 r., [dostęp: 19.03.2021].

³¹ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Gnieźnie, sygn. Gr. 78, dok. 486, 1627 r., [dostęp: 21.03.2021] tamże.

³² *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu (...) Koninie, sygn. Gr. 46, dok. 7966, 1632 r., [dostęp: 21.03.2021]

³³ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół 17 Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie, sygn. Gr. 58, 1668 r., s. 516-516v.

³⁴ W zapisie mowa m. in. o krzywdzie wyrządzonej Jakubowi Grochowskiemu. Pozwani okaleczyli mu kciuk u ręki. W średniowieczu karano w ten sposób krzywoprzysięzców.

³⁵ *Teki Dworzaczka*, Księgi sądu i urzędu (...) Kaliszu, sygn. Gr. 153, dok. 3354, 1699 r., [dostęp: 20.03.2021].

³⁶ Tamże, sygn. Gr. 154, dok. 3646, 1701 r., [dostęp: 20.03.2021].

³⁷ Alojzy Gonzaga (ur. 1568 – zm. 1591) włoski jezuita wywodzący się z książęcego rodu, według legendy zmarł opiekując się najuboższymi w czasie epidemii dżumy, święty Kościoła rzymskokatolickiego. A. Tabak, *Dziedzictwo parafii* [w:] S. Lewandowski i in., *Parafia...*, s. 47.

³⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1881, t. 2, s. 815.

Barokowa konstrukcja powstała raczej w tym samym czasie, co ołtarz główny (św. Doroty i Matki Bożej) oraz drugi ołtarz boczny (św. Tekli). Na aktualnym etapie trudno ustalić, kto był ich fundatorem. Można przypuszczać, że powstały dzięki rodzinie Lasockich bądź Makowieckich pod koniec XVII w. Równie dobrze w kolejnym stuleciu mogli je zamówić Gałczyńscy – dziedzice wsi, a zarazem patroni świątyń w Grochowach i Dzierzbinie³⁹. Wszystkie z wymienionych rodzin należały do grona zamożnych właścicieli ziemskich. Bez większych przeszkód mogły przekazać więc środki na ten cel. Pierwotne ołtarze zostały przemalowane i wzbogacone w II połowie XIX w. Ich zwięzły opis można odszukać we wspomnianej publikacji powstałej z okazji 600-lecia istnienia parafii⁴⁰.

Warto dodać, że na przestrzeni lat nieodzownym elementem grochowskiej wspólnoty było oddawanie czci świętym męczennikom. Kult zmarłych za wiarę został być może zapoczątkowany już w pierwszych latach istnienia Kościoła. Patronką stała się przecież męczennica, a następnie zaczęto czcić również św. Teklę. W pewnym wymiarze, jeśli nie zwierzchnicy parafii, to zarządcy kościoła próbowali zaszczerpić na gruncie lokalnym kult innych, obecnie mniej znanych męczenników. Świadczą o tym relikwie świętego rodzeństwa z Flandrii przechowywane przy ołtarzu w końcu XVIII w. Wracając jeszcze do kwestii patronatu należy zastanowić się nad tym, dlaczego przy okazji wizytacji grochowskiej parafii (16 stycznia 1766 r.) przypisano jej wezwanie św. Tadeusza. Taki tytuł dla parafii nie występuje bowiem ani we wcześniejszych dotychczas przeanalizowanych źródłach, ani w późniejszych zapiskach⁴¹. Wydaje się natomiast mało prawdopodobne, aby w ciągu zaledwie sześciu lat parafia zmieniła swego patrona. Kanonik Pstrokoński, który przeprowadził w 1766 r. wizytację, mógł błędnie przypisać kościołowi w Grochowach wezwanie, myląc imię apostoła z imieniem czczonej tam św. Tekli.

W wyniku reform administracyjnych przeprowadzonych przez papieża Piusa VII w 1818 r. dekanat koniński został włączony do nowo utworzonej diecezji kujawsko-kaliskiej⁴². Hierarcha będący zwierzchnikiem lokalnego kościoła przebywał więc w nieodległym Kaliszu, a w latach 50. XIX w. przeniósł się do Włocławka. Nie wpłynęło to jednak na funkcjonowanie parafii. Według zwyczaju opiekunami świątyni nadal pozostawali właściciele wsi wchodzących w skład wspólnoty parafialnej. Od 1827 r. byli nimi Gałczyńscy z Siąszyc oraz Twardowscy z Grochów. Kilkadziesiąt lat później oba majątki przejął natomiast Mieczysław Pułaski. Pochodzący z Grzymiszewa szlachcic kontynuował wspieranie grochowskiej parafii. W drewnianym kościółku rodziny ziemian chrzcili swoje dzieci. Odbywały się tam ich śluby, w tym chyba najbardziej znana uroczystość

³⁹ Tomasz Gałczyński herbu Sokoła, a następnie jego synowie z Estery z Radońskich – Ignacy, Piotr, Onufry i Cyprian Kasper Gałczyńscy. S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1907, t. 4, s. 84.

⁴⁰ A. Tabak, *Dziedzictwo...*, s. 37-48.

⁴¹ W wykazie parafii wizytowanych w latach 1511-1523, 1697, 1728 oraz 1760 przy zapisku dotyczącym Grochów (pow. koniński) nie ma informacji jakoby parafia była pod wezwaniem św. Tadeusza. W większości dokumentów jako patronka kościoła występuje św. Dorota. Ustalono na podstawie: S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej: część 1: akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku: zeszyt 2: sygnatury 21-66: akta z lat 1755-1766*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1974, t. 29, s. 9-156 oraz tenże, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej: część 2: akta przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie: zeszyt 1: sygnatury 1-20: akta z lat 1608-1767*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1976, t. 32, s. 8-153.

⁴² W. Włazłak, *Sądownictwo kościelne w diecezji włocławskiej czyli kaliskiej (1819-1918)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2002, T. LIV, z. 1.

zaślubin Zofii z Gałczyńskich i artysty Juliusza Kossaka⁴³. Nieopodal świątyni w 1857 r. spoczął również Wojciech Gałczyński. Analizując opis powstały 26 czerwca 1876 r. w czasie wizytacji parafii można odnieść wrażenie, że do 1863 r. miejscowy kościół i probostwo popadały w ruinę⁴⁴. W maju 1863 r. proboszczem w Grochowach został wikariusz z Koła ks. Gustaw Bethier (właściwie Józef Ksawery Gustaw Bethier). Duchowny rok wcześniej przebywał na zesłaniu w Petrozawodzku (gubernia ołoniecka)⁴⁵. Władze ukarały go w ten sposób za organizację manifestacji patriotycznej w Kole (październik 1861 r.), podburzanie ludu do buntu, śpiewanie rewolucyjnych hymnów oraz odprawianie nabożeństwa żałobnego w Tuszynie za duszę Tadeusza Kościuszki⁴⁶. Bethiera podobnie jak większość innych przetrzymywanych kapłanów ułaskawiono głównie dzięki staraniom arcybiskupa warszawskiego Zygmunta Szczęsnego Felińskiego⁴⁷. W chwili przejmowania probostwa przez nowego księdza w kraju od ponad trzech miesięcy trwało powstanie styczniowe. Do walk doszło także w regionie konińskim. 30 maja 1863 r. grupa powstańców pod wodzą pułkownika Edmunda Calliera dotarła na pola grochowskie, gdzie starła się z oddziałami rosyjskimi dowodzonymi przez podpułkownika Aleksandra von Broemsena⁴⁸. Polacy pomimo przewagi wroga odnieśli taktyczne zwycięstwo. Po stronie powstańczej zginęło dwudziestu pięciu uczestników potyczki, w tym bernardyn ks. Stefan Cieślak⁴⁹. Ich wspólna mogiła znajduje się na cmentarzu parafialnym w Grochowach. Z opisu wizytacyjnego wynika, że przemarsze wojsk i działania zbrojne przyczyniły się do sporych zniszczeń na terenie parafii. Straty poniosło zarówno probostwo jak i cała okolica. Nietknięty pozostać miał tylko kościół. W latach 1863-1876 ksiądz Bethier zainicjował szereg przedsięwzięć, które zdaniem wizytatora doprowadziły do poprawy stanu technicznego budynków wspólnoty oraz polepszenia sytuacji finansowej kościoła w Grochowach. Młody kapłan założył nowe ogrody owocowe i warzywne, które ogrodził kamiennym płotem. Korzystając z pomocy parafian zagospodarował nieużywane grunty plebańskie. Zlecił oczyszczenie i zarybienie należących do parafii sadzawek. W końcu zajęli się remontem kościoła, odnowieniem jego wyposażenia, a także budową murowanej plebanii. Za jego probostwa zostały pozłocone i odmalowane dwa ołtarze boczne. Na zamówienie księdza wykonano nowy obraz św. Tekli. Odrestaurowano kościelne organy. Dokonano przeglądu starych szat liturgicznych i obrusów. Kilka z nich Bethier naprawił lub przerobił. Zamontowano w świątyni nowe okna, w części prezbiterialnej kolorowe. Baldachim na procesje ufundował w tym czasie dziedzic Złotków – Chmielewski. Kolator Mieczysław Pułaski zakupił dwa dębowe konfesjonały oraz cztery ławki umiejscowione w przedniej części nawy. Wewnętrzne ściany kościoła zostały pomalowane far-

⁴³ W 25. rocznicę ślubu Kossakowie przyjechali do kościoła w Grochowach i odnowili przysięgę małżeńską, o czym pisano później w jednym z artykułów „Dziennika Poznańskiego”. Redaktorzy czasopisma nazwali grochowską świątynię skromnym wiejskim kościółkiem. „Dziennik Poznański” 1880, nr 202, s. 3.

⁴⁴ ADWł., zes. 51190, sygn. 56.

⁴⁵ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, Sandomierz 1939, t. 2, s. 8.

⁴⁶ A. Barszczewska-Krupa, *Nurty walki. Udział Łodzi i okręgu łódzkiego w ruchach narodowo-wywoleńczych*, Łódź 1971, s. 169.

⁴⁷ E. Niebelski, *Arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński w obronie duchownych więzionych i zesłanych za udział w ruchu narodowym lat 1861-1864*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 21, s. 35.

⁴⁸ M. Bobrownicka, *Powstanie w 1863 w komunikatach*, Paryż 1963, s. 101.

⁴⁹ *Słownik krajoznawczy Wielkopolski*, red. M. Zielińska, Warszawa-Poznań 1992, s. 80.

bą olejną w kolorze perłowym. Sufit uzyskał natomiast białą barwę. Zachowano jednak krzyże z konsekracji kościoła. Mogły być przymocowane do sufitu, gdyż położono je razem ze sztabikami (listwami) przy wieńcach stropowych. W latach 1863-1876 miało zmienić się również bezpośrednie otoczenie kościoła. Dookoła świątyni i przyległego do niej cmentarza powstał ceglany mur ażurowy. Na ogrodzonym terenie posadzono klomby i krzewy. Dla ochrony przed wichurami zostawiono stare drzewa. Obsypano żwirem przykościelne chodniki. Przy wejściu ufundowano figurę św. Wawrzyńca i obraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁵⁰. Zdaniem autora opisu z 1876 r. zrujnowane probostwo w ciągu ponad dekady uzyskało stabilizację finansową, a napływ kapitału umożliwił przeprowadzenie koniecznego remontu w świątyni. Wielkie w tym zasługi miały należeć się księdzu Bethierowi, który często pokrywał koszty napraw czy konserwacji z własnych środków. Warto przy tym dodać, że nie zrealizowałyby wspomnianych prac bez pomocy wiernych. W 1881 r. liczba parafian wynosiła 1330 dusz⁵¹.

Były zesłaniec pełnił posługę w Grochowach do 1896 roku. Parafię przejął wtedy ks. Stanisław Muznerowski, a po nim w 1901 r. ks. Wincenty Zgadzajewski⁵². Stary kościół był wówczas w złym stanie technicznym, ale proboszcz nie zamierzał go remontować. W 1908 r. powziął starania, aby rozpocząć budowę murowanego i większego obiektu. Inwestycję kontynuowali kolejno ks. Cyryl Gutowski i ks. Edmund Gizowski. Po oddaniu do użytku neoklasycystycznej świątyni na planie krzyża w 1912 r. przeniesiono ze starego kościoła większość zabytkowego wyposażenia, w tym barokowe ołtarze, obrazy i krucyfiksy. Drewniana, niszcząca konstrukcja stała na swoim miejscu aż do 1928 roku. Na skutek pożaru budynków gospodarczych ówczesny proboszcz, ks. Marian Godlewski za zgodą władz diecezjalnych i Towarzystwa Zabytków podjął decyzję o rozbiórce wiekowego obiektu. Część materiału wykorzystano na odbudowę spalonych budynków, część kapłan rozprzedał lub porozdawał miejscowym chłopom.

Trudno określić, w którym dokładnie miejscu znajdował się stary obiekt sakralny. Można przypuszczać, że był w bliskim otoczeniu współczesnego kościoła. Częściowo wskazywałyby na to wyniki badań przeprowadzonych w 2003 r. w ramach projektu „Archeologiczne Zdjęcie Polski”. Niedaleko murów nawy głównej badacze natrafili bowiem na ślady starego cmentarza, który ostatecznie wpisano do rejestru zabytków w 2006 roku⁵³. Nekropolia służyła jako miejsce pochówku ogółu wiernych prawdopodobnie jeszcze w XVIII stuleciu. Zgodnie z przywołaną wcześniej teorią świątynia musiała znajdować się więc niedaleko dawnego cmentarza.

Trudno rozstrzygnąć, czy konstrukcja wybudowanego w XVI w. kościoła, a ściślej jego zewnętrzny, architektoniczny styl przetrwał w niezmienionej formie aż do początku XX wieku. Wątpliwe, aby przez ponad cztery stulecia nie prowadzono przy nim prac remontowych czy chociażby wymiany drewnianych części elewacji. Obiekt był rozbudowywany na przestrzeni lat, o czym świadczy informacja na temat kruchty w poniższym opisie parafii z 1794 roku. Trzeba podkreślić jednak, że wśród zgromadzonych materiałów źródłowych

⁵⁰ Według dokumentu wizytacyjnego z 1876 r. fundatorami figury i obrazu byli kościelny Marcin Stefaniak oraz jego żona Marianna. Ze wspomnianej publikacji *Parafia św. Doroty w Grochowach* wynika natomiast, że figurę zakupił przed I wojną światową jeden z parafian, imiennik świętego – Wawrzyniec Malesza. S. Lewandowski, *Z głębi dziejów...*, s. 26.

⁵¹ Słownik geograficzny..., t. 2, s. 815.

⁵² S. Lewandowski, *Z głębi dziejów...*, s. 18.

⁵³ *Rejestr zabytków nieruchomych woj. wielkopolskiego stan na dzień 30 września 2020 r.*, [dostęp: 27.03.2021] <http://poznan.wuoz.gov.pl/sites/default/files/obrazki/wlk-rej5.pdf>, s. 77.

nie znaleziono informacji, jakoby w ciągu czterech wieków doszło do całkowitego zniszczenia, a w konsekwencji do budowy kolejnego kościoła. Można założyć, że pierwotne usytuowanie obiektu (nawy i prezbiterium) pozostało w gruncie rzeczy niezmiennie aż do końca użytkowania świątyni. Jej architektoniczną formę od strony południowej przedstawia wykonana po 1855 roku akwarela autorstwa Juliusza Kossaka pt. „Drewniany kościółek w Grochowie w Kaliskiem”⁵⁴. Elewację obiektu od strony wschodniej prezentuje natomiast fotografia przedwojennego historyka sztuki profesora Józefa Raciborskiego. Zdjęcie powstało prawdopodobnie przed rozpoczęciem budowy murowanej świątyni (1909 r.). Opublikowano je na łamach niedzielnego dodatku do „Kurjera Łódzkiego” „Łódź w Ilustracji” we wrześniu 1925 roku⁵⁵. Dwie strony wydania redaktorzy poświęcili wówczas drewnianym kościółkom z terenu województwa łódzkiego. W opisie ilustracji podali „Kościółek modrzewiowy w Grochowicach pow. Konińskiego”, błędnie przywołując nazwę miejscowości. Jest jeszcze jedno przedstawienie miejscowej świątyni, zamieszczone na mapie określającej granice sporne między Siąszycami i Bogusławicami w 1789 roku⁵⁶. Komornik graniczny Józef Borowicz zaznaczył na niej Grochowy, a na obszarze wsi nakreślił miejscowy kościół. Miał to być raczej schemat, nie wierne odzwierciedlenie obiektu, ponieważ autor nie przywiązywał dużej uwagi do jego wykonania. Wyjeżdżał poza linie bryły świątyni. Niektóre jej części odpowiadają jednak późniejszym ikonografiom. Kontury zakrystii (rysunek obiektu zaprezentowany jest od strony północnej) pokrywają się także z opisem kościoła sporządzonym w 1794 roku. Niewielki przedświątynny posiada bowiem jedno okienko na środku, tak jak zakrystia opisywana we wspomnianym źródle.

Fot. 1 Fragment mapy granicznej z 1789 r. przedstawiający kościół w Grochowach, autor Józef Borowicz.

Źródło: Archiwum Akt Dawnych w Warszawie

⁵⁴ Malarz przebywał wówczas na dworze teścia Wojciecha Gałczyńskiego z Siąszyc. E. Guźnik, *U źródeł znamienitego...*, s. 29.

⁵⁵ Łódź w Ilustracji. Dodatek niedzielny do *Kurjera Łódzkiego*, 1925, nr 37, s. 10.

⁵⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zespół 409 *Sądy Podkomorskie*, jednostka 240 *Mapa graniczna w ścianie Siąszyc wsi dziedzicznej W-go Imc Pana KazmierzaBie[r]nackiego...*, 1789 r.

Porównując obraz Kossaka i wspomnianą fotografię można zauważyć, że dawny kościółek był obiektem jednonawowym. Składał się z dwóch prostokątnych części, tzn. większej nawy i mniejszego prezbiterium. Artysta w inny sposób przedstawił wieżyczkę górującą nad świątynią. Na fotografii wygląda ona na szerszą i drewnianą, podczas gdy ta z akwareli podobna jest do miedzianego hełmu, umieszczonego tuż nad prezbiterium obecnego kościoła. Dzięki fotografii możemy zobaczyć również, że do dawnej świątyni przylegały dwa przedsionki. Zgodnie z opisem parafii (1794 r.) od strony północnej przy prezbiterium miała znajdować się zakrystia, od strony południowej zaś kruchta z bocznym wejściem do budynku. Kościółek pokryty był dwoma oddzielnymi dachami, mniejszym nad częścią prezbiterialną i większym nad prostokątną nawą. Osobne pokrycie posiadały kruchta i zakrystia.

*Fot. 2 Obraz Juliusza Kossaka „Drewniany kościółek w Grochowach w Kaliskim”, akwarela z II połowy XIX w.
Źródło: Muzeum Zofii Kossak w Górkach Wielkich*

*Fot. 3 Fotografia modrzewiowego kościoła w Grochowach, autor prof. J. Raciborski, początek XX w.
Źródło: „Łódź w Ilustracji. Dodatek niedzielny do Kurjera Łódzkiego”, nr 37/1925.*

Bryła dawnego kościoła posiadała kształt typowy dla śląskiej odmiany późnogotyckich drewnianych świątyń. Zdaniem Ryszarda Brykowskiego pojawiały się one na ziemiach polskich już za pierwszych Piastów, a ich odmiana dotarła do Europy Środkowo-Wschodniej głównie za sprawą kontaktów z Marchią Brandenburską⁵⁷. Występowanie typu śląskiego w tym okresie potwierdzają badania archeologiczne z lat 80. XX w. na kaliskim Zawodziu. Pod murami kolegiaty św. Piotra natrafiono wówczas na pozostałości drewnianego kościoła, który składał się z dwóch prostokątów: większej i szerszej nawy oraz mniejszej i węższej części prezbiterialnej. Zbliżony układ możemy dostrzec na Kossakowskiej akwareli i fotografii J. Raciborskiego. Warto dodać jednak, że trend na budownictwo odmiany śląskiej trwał przez długi okres. Jego odwzorowanie miało miejsce jeszcze na przełomie XVIII i XIX stulecia⁵⁸. Trudno ustalić więc, czy fundatorka Żychlińska inspirowała się wyglądem poprzedniego obiektu, czy może taki kształt kościoła uzyskał w późniejszych wiekach. Pierwsza z hipotez jest możliwa, szczególnie jeśli zakłada się, że parafia powstała z inicjatywy biskupów lubuskich, przebywających na ziemiach należących od 1250 r. do władców Brandenburgii⁵⁹.

Kościół gotycki i późnogotycki budowano zazwyczaj w konstrukcji słupowo-zrębowej. Ściany składały się ze słupów połączonych u góry i u dołu poziomymi belkami, a powstałe w ten sposób ramy usztywniały zamontowane na bokach drewniane wzmocnienia. Patrząc zarówno na akwarelę jak i na fotografię grochowskiej świątyni, można odnieść wrażenie, że powyższa technika nie była wykorzystywana przy jej budowie. Modrzewiowy kościółek tworzyła raczej mniej złożona, ale za to trwalsza konstrukcja zrębowa (zwana także wieńcową). Ściany budowano z poziomo ułożonych belek, jedna na drugiej, które łączono na narożnikach (węglach) za pomocą różnych typów zrębów⁶⁰. W przypadku grochowskiego kościoła mógł to być tzw. rybi (jaskółczy) ogon lub zamek, na co wskazuje charakterystyczna „przeplatanka” zaprezentowana na wspomnianym obrazie oraz na fotografii, a widoczna przy zewnętrznych narożnikach prezbiterium.

Niniejszy artykuł połączony z edycją źródłową stanowi przyczynek do dziejów dawnego kościoła w Grochowach. Nie należy traktować go jako wyczerpującego omawiane zagadnienie, lecz jako zarys do badań nad problematyką drewnianej architektury sakralnej w regionie. Nie wykorzystano w nim bowiem pełnej bazy źródłowej, tzn. opisów wizytacyjnych parafii z lat 1608-1609, 1697, 1760, 1766, 1775, 1790-1791 oraz 1802⁶¹. Szczegółowej analizy wymagają także kościelne akta metrykalne czy księgi ziemskie majątku Grochowy. Sześć wieków istnienia kościoła w Grochowach determinuje do tego, aby w pełniejszym wymiarze zająć się jego historią. Nie chodzi już tylko o samą

⁵⁷ R. Brykowski, *Wielkopolskie...*, s. 11.

⁵⁸ Obiektem, który architektonicznie przypomina dawną świątynię w Grochowach jest kościół św. Wojciecha w Kaliszu. Jest konstrukcją zrębową. Składa się z czterech części, tzn. prostokątnej nawy, węższego prezbiterium, zlokalizowanej przy nim zakrystii oraz kruchty położonej na wysokości nawy. Kościół powstał ok. 1795 r. Zob. *Drewniane kościoły w Wielkopolsce*, red. P. Szaj, Poznań 2015, s. 117.

⁵⁹ A. Toczewski, *Ziemia lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, Zielona Góra 2004, s. 83.

⁶⁰ G. Ruszczyk, *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007, s. 13.

⁶¹ Chodzi o akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku: Wizytację archidiaconatu gnieźnieńskiego z lat 1608-1609; Wizytację generalną archidiaconatu gnieźnieńskiego z lat 1696-1699; Wizytację generalną dekanatu konińskiego z lat 1759-1760; Wizytację generalną dekanatów: konińskiego, sompoleńskiego i słupeckiego z lat 1765-1766; Wizytację dziekańską dekanatu konińskiego z 1775 r.; Wizytację dekanatu konińskiego z lat 1790-1791 oraz Wizytację dekanatu konińskiego z 1802 r.

świątynie jako dawny obiekt architektury sakralnej, lecz o poznanie zagadnień i okoliczności kształtujących grochowską wspólnotę. Warto w przyszłości podjąć więc historyczną dyskusję nad dziejami parafii św. Doroty.

Nota źródłowa

Zaprezentowany niżej opis parafii św. Doroty w Grochowach znajduje się w jednej z ksiąg metrykalnych datowanych na lata 1716-1812⁶². Tekst zamieszczony jest w końcowej części księgi, na oddzielnych kartach, tuż za ostatnimi wpisami w aktach parafialnych. Według paginacji archiwalnej są to strony 131-136⁶³. Tekst edytowanego źródła powstał najprawdopodobniej w 1794 r., co można ustalić na podstawie jego treści. Zdecydowana większość została spisana w języku polskim. Wyjątek stanowi kilka łacińskich sformułowań dotyczących wyposażenia świątyni. Nie wiadomo, kto jest autorem opisu, ponieważ nie widnieje pod nim żadna forma uwierzytelnienia. Przepuszczalnie mógł być nim ówczesny proboszcz, choć sposób zobrazowania stanu parafii typowy jest dla opisów wizytacyjnych, sporządzanych przez upoważnionych do tego duchownych (dziekanów czy kanoników). Wśród akt zachowanych we Włocławku nie ma jednak akt z wizytacji datowanej na 1794 r. Poprzednia lustracja dziekańska dekanatu konińskiego, do którego należały wówczas Grochowy odbyła się trzy lata wcześniej⁶⁴. Następną miała miejsce w 1802 roku⁶⁵. Na aktualnym etapie trudno odpowiedzieć na pytanie, czy poniższe źródło jest oryginałem czy też kopią. Wymaga to większych badań w obrębie dokumentacji wizytacyjnej.

Zgodnie z instrukcją wydawniczą profesora Kazimierza Lepszego⁶⁶ pisownia edytowanego źródła została zmodernizowana, zarówno pod względem ortografii jak i interpunkcji języka polskiego. Autor edycji nie ingerował przy tym w formę gramatyczną zapisu. Źródło spisano antykwą. Przypisy (w tym odniesienia do miar i dawnych pojęć, informacje o ingerencji w osiemnastowieczny zapis) oraz wszelkie dodatkowe uzupełnienia do tekstu oddano za pomocą kursywy. W przypadku skróconych bądź ściągniętych form podano ich rozwinięcie w nawiasach kwadratowych.

Edycja tekstu źródłowego

Wieś Grochowy

Dziedziczna w[ielmożnego] j[ego]m[ości] pana Cypriana Gałczyńskiego⁶⁷ j[ego] k[rólewskiej] m[ości] szambelana podczaszego chełm[iniego] w oficjalstwie i archidiaconacie gnieźnieńskim w województwie kaliskim powiecie i dystrykcie konińskim

⁶² ADWł., zes. 51190, sygn. 56.

⁶³ Na kolejnych kartach znajduje się natomiast kopia opisu wizytacji parafii z 1876 r., którą opisano w powyższym artykule. Możliwe, że jej autor wykorzystał puste karty w starej księdze z lat 1716-1812.

⁶⁴ Ksiądz dziekan Sebastian Rayski przeprowadził lustrację generalną dekanatu konińskiego w latach 1790-1791. S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej: część I: akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku: zeszyt 3: sygnatury 67-89: akta z lat 1775-1792*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Pancerne” 1975, t. 30, s. 112.

⁶⁵ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski*, Poznań 1921, t. 1, s. XVII.

⁶⁶ J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 359-384.

⁶⁷ Cyprian Kasper Gałczyński – (ur. ok. 1750 – zm. przed 1800) syn Tomasza i Estery z Radońskich, dziedzic Grochów w pow. konińskim, Głuchowa i Rzymska w pow. sieradzkim, przez pewien czas współdziedzic Dzierzbina w pow. kaliskim, podczaszy chełmiński.

leżąca, ma kościół parochialny⁶⁸ pod tytułem ś[wię]tej Doroty panny i męczen[nicy] od ś[więtej] p[amięci] j[ej]m[o]śc[i] Pani Żychliński[ej] wystawiony na końcu wsi na zachód stoi od Siąszyc⁶⁹ stay dwoje⁷⁰ od Złotków⁷¹ stay sied[e]m⁷² od Bogusławic⁷³ ćwierć mili⁷⁴ od Biały⁷⁵ ćwierć mili 1521 [roku], a w roku pańskim 1727 od j[ego] w[ielebno]ści s[zanownego] k[siędza] Franciszka Józefa Kraszkowskiego⁷⁶ biskupa dardańskiego⁷⁷ sufragana i oficjała generalnego gnieźnieńskiego poświęcony. Prawem parochialnym ten kościół wsie przyłączone ma następujące:

Ludność spowiedzi wielkanocnej uważana			
	Mężczyźni	Niewiasty	Zbiór obogca
Grochowy	85	78	163
Siąszyce	101	96	197
Złotkowy	60	62	122
Olędry Siąskie	14	14	28
Młynek Siąski	10	12	22
suma ogólna	270	262	532

⁶⁸ Parochialny we współczesnym rozumieniu parafialny. Słowo to powstało od rzeczownika paroch czyli proboszcz, w obrządku katolickim rzadziej stosowany, częściej natomiast w obrządkach wschodnich.

⁶⁹ Siąszyce – wieś (pow. koniński, gm. Rychwał) położona ok. 2 km na zachód od miejscowości Grochowy.

⁷⁰ Gdyby założyć, że sporządzający liczył wspomnianą długość od zabudowań dworskich w Siąszycach do lokalizacji kościoła, to zastosował prawdopodobnie tzw. staje milowe. 1 staja milowa ~ 1066 m. Dystans od obecnego kościoła do terenu podworskiego w Siąszycach stanowi ok. 2 km. Ustalono na podstawie: I. Ichnatowicz, A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX w.*, Warszawa 2003, wyd. 2., s. 40.

⁷¹ Złotkowy – wieś (pow. koniński, gm. Rychwał) położona ok. 3 km na północ od miejscowości Grochowy.

⁷² Zgodnie z przyjętą miarą (staje milowe) byłaby to odległość ok. 6,2 km. Ustalenia nie pokrywają się jednak ze współczesną odległością. Możliwe, że sporządzający podał dystans innej drogi, jaką trzeba było pokonać, aby ze Złotków znaleźć się przy kościele w Grochowach. Jednym z wariantów jest trasa przez Siąszyce i tzw. zieloną drogę – wówczas byłby to dystans ok. 6 km.

⁷³ Bogusławice – wieś (pow. kaliski, gm. Mycielin) położona ok. 4 km na południe od miejscowości Grochowy.

⁷⁴ Ćwierć mili to ok. 2 km przy założeniu, że 1 mila to dystans od 7530 do 8500 m. Ustalono na podstawie: I. Ichnatowicz, A. Biernat, *Vademecum...*, s.40-41.

⁷⁵ Biała – wieś (pow. koniński, gm. Rychwał) położona ok. 6 km na południowy zachód od miejscowości Grochowy.

⁷⁶ Franciszek Józef Kraszkowski (ur. 1658 – zm. 1731) duchowny rzymskokatolicki, od 1719 r. biskup pomocniczy w archidiecezji gnieźnieńskiej.

⁷⁷ Biskupstwo dardańskie – tytularny urząd nadawany zwyczajowo biskupom pomocniczym przez papieża. Dawna diecezja dardańska w starożytności wchodziła w skład prowincji rzymskiej (obecnie obszar Bałkan).

Kolacja⁷⁸ tego kościoła należy do osób świeckich pleban, jego rok dochodzi⁷⁹, jest k[siądz] Mikołaj Jakubowski mający lat 58 prezentowany od wiel[możnego] j[ego]m[os]ci pana Cypriana Gałczyńskiego szambelana *etc.* i prawnie instytuowany urodzony we wsi Grembaninie⁸⁰ powiecie ostrzeszowskim diecezji wrocławskiej, a w roku 1782 wieku swego 41 od j[ego] w[ielebności] – księdza Antonina Przedwojewskiego⁸¹ biskupa bolineńskiego⁸² Kol[egiaty] Łowic[kiej] na kapłaństwo wyświęcony do kościoła przeświēt[ego] Kol[egiaty] Łowic[kiej] na prebendę⁸³ ś[więteg]o Krzyża⁸⁴, przy którym na prebendzie lat os[ie]m, po tym na wikariacie lat os[ie]m przy teźże Kolegiacie.

Stan i fabryka kościoła

Kościół ten drewniany w długości łokci 38 szerokości 16⁸⁵. Na przyciesiach dębowych stoi na wschód słońca, tarcicami od północna obity, żadnej niepotrzebnie reparacji oprócz w wieży. Okien w tafle pięć dach szkudłami⁸⁶ pobity. Sufit w kościele i podłoga z tarcic, drzwi wielkie na zachód drągiem i na kłódkę zamykane, wież[y]czka nad dach kościelny blisko łokci 16 wyniesiona z krzyżem.

W r. 1928 w m[iesiącu] czerwcu stary drewniany kościół po spaleniu się budynków gospodarczych został rozebrany, a materiał użyty na odbudowę. Na co było pozwolenie uprzednie od biskupa i Towarzystwa Ochrony Zabytków⁸⁷.

Chór

Nad drzwiami na zachód leżącymi chór ciesielskiej roboty, poza tym stary zły.

Kruchta

Od strony południowej kruchta mała przez którą drzwiami pobocznymi jest wejście do kościoła.

⁷⁸ Kolacja – *sprawowanie patronatu, opieki nad kościołem.*

⁷⁹ jego rok dochodzi czyli najprawdopodobniej od 1793 r. pełnił posługę proboszcza w Grochowach.

⁸⁰ Grębanin – wieś (obecnie pow. kępiński, gm. Baranów).

⁸¹ Antonin Kornel Przedwojewski (ur. 1732 – zm. 1793) – duchowny rzymskokatolicki, kapelan hetmana wielkiego koronnego Wacława Rzewuskiego, scholastyk i kanonik łęczycki, dziekan kapituły łowickiej, od 1768 r. biskup pomocniczy gnieźnieński oraz biskup bolineński.

⁸² Biskupstwo bolineńskie – podobnie jak dardańskie miało charakter tytularny. Nadawał je papież biskupom pomocniczym, bez własnej diecezji. Bolina – starożytne miasto w Achai (Grecja).

⁸³ Prebenda – uposażenie dla duchownego niewynikające z działalności duszpasterskiej.

⁸⁴ Kolegiata św. Krzyża w Łowiczu – świątynia zwana w przeszłości również Kolegiatą Prymasowską. Po Gnieźnie uchodziła za drugie, najważniejsze miasto rezydencjonalne arcybiskupa. Obecnie Bazylika p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Łowiczu.

⁸⁵ Długości ok. 22,8 m i szerokości ok. 9,6 m przy założeniu, że chodzi o łokieć koronny obowiązujący teoretycznie od 1764 r. na obszarze całej Rzeczypospolitej (1 łokieć ~ 0,6 m). Przybliżona powierzchnia kościoła wynosiłaby ok. 210/220 m². Ustalono na podstawie: E. Stamm, *Staropolskie miary*, Warszawa 1938, cz. 1, s. 23.

⁸⁶ Szkudły – gonty wykonane z drzewa dębowego, znacznie trwalsze od modrzewiu.

⁸⁷ Zdania od „W r. 1928...” do „... Ochrony Zabytków.” napisane inną ręką. To dopisek z początku XX wieku, sporządzony prawdopodobnie przez ks. Mariana Godlewskiego – proboszcza parafii w latach 1926-1932 albo urzędnika kancelarii biskupiej we Wrocławku.

Zakrystia

Od strony północnej razem z kościołem stawiana⁸⁸ z okienkiem jednym w kwadrat, w nim sztuka żelazna zamykana na zamek w tej jest mensa sosnowa z szufladami trzema małymi – – do aparatów bez zamków.

Skarbczyka nie masz.

Ołtarze i sprzęty kościelne

Ołtarzy trzy stolarską robotą rzeźbą snycerską w częściach wyłaczane i wysrebrzane, na ołtarzu wielkim Tabernaculum, ad summum⁸⁹ jest obraz na zasuwie ś[więtego] Szymona Apostoła, pod zasuwą obraz Najś[więtszej] Panny Marii Wniebowzięcia, wysoko ś[więtej] Doroty *etc.*. W pobocznych, w jednym ś[więtej] Tekli p[anny] i m[ęczennicy], w drugim ś[świętę]o Alojzego. Jeden tylko ołtarz ma portatył⁹⁰ nietykany i krucyfikse przystojnie ubrane. Ambona, a w nim Ewangelii stolarskiej roboty malowana, jedno baptysterium także na tej samej stronie na kłódkę zamykane. Ławka w małym chórze dla – – kolatora malowana, druga mała. Kratki przed wielkim ołtarzem, w końcach konfesjonały dwa, wszystko malowane. Obrazy do noszenia podczas procesji dwa. Krzesło stare jedno, trumna żałobna jedna, krzyż procesjonalny jeden, rezurekcja jedna, chorągiew żałobna jedna, chorągiewki małe dwie i bracka jedna kitajkowa⁹¹. Lichtarzy drewnianych par pięć, baldachim jeden stary, umbraculum⁹² jedno, ampułek szklanych dwie, kamień do wody święconej w kruchcie jeden, figur w tej parafii trzy. Rachuje się bez żadnej zabobonności.

Relikwie

W ołtarzu wielkim są ś[świętych] męczenników Honesta, Luczta⁹³ i Hilarego⁹⁴ jako podpis opiewa.

Konfraternia⁹⁵

Roku 1794 wprowadzona jest do tego kościoła i bractwo ś[więtej] Tekli wiecznymi czasy pozwolone jak instrument opiewa.

⁸⁸ Opis pokrywa się ze wspomnianą fotografią kościoła opublikowaną na łamach „Łodzi w Ilustracji”. Od strony północnej można zobaczyć na niej niewielki przedsiónek w typowym miejscu dla zakrystii.

⁸⁹ Tabernaculum, ad summum – w rozumieniu: na ołtarzu wielkim tabernakulum, do góry(w górze) jest obraz na zasuwie...

⁹⁰ Portatył – niewielkie, przenośne ołtarzyki tablicowe, wykonywane od VII w. n.e. z metalu, drewna lub kości słoniowej, używane w czasie podróży.

⁹¹ Kitajkowa – cienka, chodzi o jedwabną tkaninę pochodzenia wschodniego.

⁹² Umbraculum – parasol zapewniający biskupom cień w czasie liturgii, jedno z insygniów papieskich.

⁹³ Honesta i Just – święci Kościoła katolickiego, męczennicy z Flandrii żyjący w VIII stuleciu n. e. Według jednej z legend byli rodzeństwem – dziećmi potężnego władcy z okolic Tuluzy. Uciekli z rodzinnego domu, ponieważ chcieli żyć zgodnie z wiarą chrześcijańską. Wojowie wysłani przez władcę odnaleźli dzieci na północy, a kiedy te odmówiły powrotu, brutalnie je zabili. Kościół katolicki wspomina rodzeństwo 11 lub 17 października. Miejscem szczególnego kultu jest diecezja Amiens we Francji.

⁹⁴ Hilary z Poitiers (ur. ok. 315 r. - zm. 13 stycznia 367 r.) – biskup Poitiers (Francja), myśliciel, święty Kościoła katolickiego.

⁹⁵ Konfraternia – dawniej w kościele katolickim bractwo religijne, do których należeli wierni świeccy.

Odpusty

Solennie utrzymują się odpusty następujące p[ier]wszy na ś[więtego] Alojz[ego], 2gi na Wniebowzięcie Matki Boskiej, 3ci na ś[więtą] Teklę, 4ty na poświęcenie koś[c]ioła przypadający w niedzielę przed ś[świętym] Marcinem⁹⁶, 5ty na ś[więtą] Dorotę.

Srebro

Monstrancja z melchidezechem⁹⁷ w promienie srebrna miejscami wyzlacana. Ki[e]lich srebrny z patyną wewnątrz i patyna całko wyzłocony. Puszka srebrna wewnątrz i miejscami po wierzchu wyzłocona. Krzyż spory srebrny. Wotów wszystkich z koroną promien[i]ami krzyżykami numero 16. Serce małe złote, numizma⁹⁸ jedno, kolczyki u ś[więtej] Tekli spore srebrne z kamykami czeskimi.

Cyna

Lichtarzy cynowych par sześć, mniejszych par trzy, małych para jedna. Łotka z łyżeczką, vasa ad olea sacra potrójne, lampa wielka przed ołtarzem wielkim wisząca, kropi[e]lniczka u zakrystii to wszystko cynowe.

Miedź

Kociołek jeden w chrzci[e]lnicy pobielany. Trybularzyk⁹⁹ mały.

Żelazo

Żelazo do pieczenia opłatków jedno. Cyrkuł do komunikantów robienia jeden, szczypców troje.

Dzwony

Dzwon jeden w dzwonnicy napękniony jeden, sygnatura jedna na wieży. Dzwoneczków przy ołtarzach sied[e]m przy zakrystii jeden.

Apparaty

Ornaty białe

Ornatów białych solennych dwa, powszednich trzy cum requisitis¹⁰⁰.

Czerwone

Jeden ornat czerwony solenny, powszedni jeden ze wszystkim

Zielony

Jeden ornat zielony bez stuły manipularza i na kielich

Fi[o]letowy

Jeden ornat fi[o]letowy ze wszystkim.

⁹⁶ *Dzień Świętego Marcina przypada na 11 listopada.*

⁹⁷ *Melchizedech – część monstrancji w kształcie półksiężycy, do której wkładana jest hostia.*

⁹⁸ *Numizma – prawdopodobnie medal lub moneta.*

⁹⁹ *Trybularzyk – inaczej kadzielnica. Służy do okadzania w czasie obrzędów liturgicznych.*

¹⁰⁰ *cum requisitis – z przedmiotami (ozdobami).*

Czarne

Jeden ornat czarny cum omnibus requisitis¹⁰¹.

Kapcio

Kapa biała w kwiaty różne miejscami srebrne, jedna żałobna.

Bielizna Kościelna

Albów kolińskich¹⁰² z koronami dwie, lniana jedna, tuwalni¹⁰³ szytych dwie, nadpsutych korporatów¹⁰⁴ kolińskich sześć. Puryfikaterzy¹⁰⁵ szesnaście, humerałów¹⁰⁶ trzy, ręczników do lawaterza¹⁰⁷ dwa, na ołtarzach obrusów sześć, cienkich trzy, grubych trzy, sukienka na puszcze czerwona nowa z frędzlami złotymi, starych firanków gazowych na ołtarzach cztery, materialnych dwoje z galonami szychowymi¹⁰⁸ na uroczystość.

Antepedia

Antepedium¹⁰⁹ białe w kwiaty solenne jedno siadczanych astrachanią¹¹⁰ podszyte dwa materialne jedno, malowane na płótnie jedno. Sukna na gradusy do ołtarzy dwa, do nakrycia ołtarzy trzy. Całun jeden, poduszek pod mszały trzy.

Książki

Mszał świętalny stary jeden, rekwiálních dwa, Ewangelika jedna, księdza jedna, książka braci i siostr wpisujących się ab Anno 1794¹¹¹ jedna.

Dzwonnica

Dzwonnica na boku na słupach trzech z daszkiem nowa.

Kos[t]nica

Kos[t]nica przy kruchcie, parkan na około cmentarza cały z dyli¹¹² w słupy. Furtki trzy, lipy [w] około kościoła wielkie cztery.

Prebendy, kaplicy, szkoły ani szpitala nie masz.

¹⁰¹ cum omnibus requisitis – ze wszystkimi przedmiotami (ozdobami).

¹⁰² Prawdopodobnie rodzaj zdobienia na tkaninie lub wskazanie miejsca, z jakiego pochodzi materiał (Kolonia?).

¹⁰³ Tuwalnia – rodzaj welonu naramiennego noszony przez kapłana podczas liturgii Najświętszego Sakramentu.

¹⁰⁴ Korporat – niewielki, kwadratowy obrus pod kielich i patenę wykorzystywany przez kapłana podczas sprawowania mszy świętej.

¹⁰⁵ Puryfikaterz – niewielka biała tkanina przypominająca ręcznik. Służy do czyszczenia naczyń liturgicznych.

¹⁰⁶ Humerał – prostokątna chusta okrywająca ramiona i szyję.

¹⁰⁷ Lawaterz – zwykle dzbanek i misa do mycia rąk używana przez księdza przed mszą.

¹⁰⁸ Szych – rodzaj ozdobnej nici.

¹⁰⁹ Antepedium – zasłona na mensę ołtarzową

¹¹⁰ Technika wykonania i rodzaj materiału.

¹¹¹ ab Anno 1794 – od roku 1794.

¹¹² Dyl – belka drewniana

Stan plebanii

Na wschód słońca idąc do kościoła stoi plebania o kroków blisko 30. Plebania po prawej ręce mająca izbę z alkierzem, z kominkiem i piecem krytym. Podłoga nowa z tarcic, w izbie i alkierzu okna dwa nowe z oblistwowaniem, drzwi dwoje na zawiasach oblistwowane, posoba¹¹³ stara. W alkierzu okno stare oblistwowane. Po lewej ręce izba czeladna z piecem, kominem, komorą, oknami dwiema, drzwi dwoje, jedno na zawiasach, drugie na biegunach. W środku kuchenka w strychulec¹¹⁴ dawana pod śrubkami.

Stodoły

Na północ od plebanii stoi stodoła o jednym klepisku z dwojgiem wrot na biegunach. Na wschód stoi spich[ł]jerek, pod nim wozownia i stajenka, obory przy nim potrzebują reparacji.

Inwentarz

Odebrał ks[iądz] pleban od – – kolatora z taksą klacz jedną taksowaną zło[tych] pol[skich] 18 w roku 13, zrobka niepokładanego jednego w roku trzecim taksowany zło. pol. 54, wołów parę jedną, jeden w roku szóstym taksowany zło. pol. 54, drugi w roku ósmym taksowany zło. pol. 54. Krów dwie, cielnych jedna w roku ósmym taksowana talarów bitych sześć, druga w roku dwunastym taksowana talarów bitych cztery. Cielaczków dwóch w roku oba trzecim taksowane oba zło. pol. dziewięćdziesiąt sześć, świnia maciora jedna. Nad ogrodami około plebanii jest dębów wielkich piętnaście. Sprzętu gospodarskiego żadnego nie masz ani domowego oprócz stołu.

Ogrody

Pierwszy ogród poczyna się od wsi z południa, a kończy się u Glinek¹¹⁵. Na północ w zagon X4¹¹⁶ stajem z jednej Józefa, a z drugiej strony podwórzem księżym. Drugi poczyna się od kościoła z sadkiem, kończy się u Glinek na północ w zagon X2 z jednej strony rolą księżą, z drugiej strony plebanią i budynkami księżymi. 3ci poczyna się od wsi, idzie do roli dworskiej i księżej w składów siedem z sadkiem pół stajem na południe z jednej strony sadem i stodołami dworskimi, przy tym ogrodzie jest drugi podle z sadkiem organisty przy sadzawce dworskiej w ukos z drugiej strony.

Role

W różnych miejscach leżą role. W pierwszym polu jedna płoszka poczyna się od wsi z południa, kończy się u granic złotkowskich na północ w składów cztery staj sied[e]m między Franciszkiem a Błachem półrolnikami. Druga poczyna się od wsi z południa aż do granic Złotkowskich w składów cztery staj sied[e]m między Jakubem Ławnikiem i dworską rolami. Trzecia folwarczek plebański poczyna się od granic złotkowskich w składów sied[e]m stajem dalej stajem zarosłe, w końcu stajem wyrudowany nowo z obu stron dworskimi rolami. Czwarta przydatki stajem i łączką w końcu od drogi

¹¹³ Posoba – sufit.

¹¹⁴ Strychulec – walek do wyrównywania miary zboża

¹¹⁵ *Prawdopodobnie chodzi o miejsce pozyskiwania gliny lub wieś Gliny (pow. koniński, gm. Rychwał).*

¹¹⁶ *Trudno ustalić, co miał oznaczać zapis źródłowy oddany przez autora edycji za pomocą „X4”. Poza późniejszym „X2” nie pojawia się on w innych częściach dokumentu. Można zakładać, że chodzi np. o zlokalizowanie wymienianych zagonów (zagon nr 4, zagon nr 2) albo też skrót do innych stosowanych wówczas miar (staj 4, składów 4 itp.).*

złotkowskiej między Franciszkiem i Kacprem rolami na północ w składów cztery. Piątą przy cegielni w składów cztery stay dwoje, z jednej Franciszka a cegielnią dworską z drugiej strony na wschód. Szósta poczyna się od chałupy księżej kończy się u cegielni na północ w składów trzy stay dwoje, z jednej drogą do Złotków z drugiej strony chłopską przegradza miedza. W Drugim Polu pierwsza poczyna się u Mokrego a kończy się u wieli lasu stay cztery składów cztery z jednej F[r]anciszka a z drugiej strony Błacha na wschód. Druga poczyna się od ogrodu księżego z początku stay dwa w składów cztery, dalej w składów szesnaście stay dwa klinem jedno staje od rowa kończy się u łąki księżej na południe, tę przedziela rów, za którym stay trzy zagonów jedenaście, z jednej dworską, a chłopską z drugiej strony. Trzecią niwka poczyna się od łąki olszyny aż do boru na południe w składów dwanaście z jednej dworską a z drugiej chłopską.

DREWNIANY KOŚCIÓŁ ŚW. DOROTY W GROCHOWACH. PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW NIEISTNIEJĄCEJ ŚWIĄTYNI

Słowa kluczowe: Grochowy, kościół, architektura sakralna, zabytek, parafia, duchowieństwo

W XIV w. Grochowy (wieś w pow. konińskim, gm. Rychwał) były własnością biskupów lubuskich. Prawdopodobnie za ich sprawą utworzono tam parafię oraz wybudowano pierwszy kościół. W końcu XV w. wieś trafiła w ręce lokalnej szlachty. Stary obiekt był zrujnowany, dlatego za sprawą dziedziczki Zychlińskiej na początku XVI w. wybudowano drugą drewnianą świątynię. Jej główna bryła (konstrukcja zrębowa) mogła przetrwać do początku XX w. Ze źródeł wynika, że kościół składał się z nawy, prezbiterium, zakrystii i kruchty. Pod względem architektonicznym świątynię można było zaliczyć do grupy śląskich kościołów późnogotyckich. Konsekrowany w 1727 r. obiekt jeszcze pod koniec XVIII stulecia był w dobrym stanie. Świadczy o tym opis parafii z 1794 r. Niszczał jednak przez kolejne dekady aż do 1863 r., kiedy proboszczem został ks. Bethier. Duchowny wyremontował kościół i postawił plebanię. Decyzją jego następców w latach 1908-12 powstał w Grochowach murowany kościół. Zabytkowy rozebrano zaś w 1928 r.

THE WOODEN CHURCH OF ST. DOROTHY IN GROCHOWY. A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF A NONEXISTENT TEMPLE

Key words: Grochowy, church, sacred architecture, monument, parish, clergy

In the 14th century Grochowy (a village in Konin county, Rychwał commune) belonged to Lubusz bishops. It was probably thanks to them that a parish was established there and the first church was built. At the end of the 15th century the village became the property of the local gentry. The old building was in ruins, so thanks to the heiress Zychlińska a second wooden temple was built at the beginning of the 16th century. Its main body (log structure) may have survived until the beginning of the 20th century. The sources show that the church consisted of a nave, a chancel, a vestry and a porch. From an architectural point of view, the church could be classified in the group of Silesian late Gothic churches. Consecrated in 1727, the building was still in good condition at the end of the 18th century. This is evidenced by the description of the parish from 1794. However, it deteriorated in the following decades until 1863, when Fr Bethier became the parish priest. The priest renovated the church and built a parsonage. His successors decided to build a brick church in Grochory in 1908-12. The historic church was demolished in 1928.

Bibliografia:

Źródła:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie,
Sądy Podkomorskie
Archiwum Państwowe w Poznaniu,
Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie
Archiwum Diecezjalne we Włocławku,
Księgi metrykalne parafii św. Doroty w Grochowach
Akta parafialne z lat 1716-1812.

Źródła drukowane:

Jana Łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa, legata urodzonego Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej, wyd. J. Łukowski, uwagi J. Korytkowski, Gniezno 1880, t. 1
Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, Poznań 1878, t. 2.
Teki Dworzaczka, Księgi sądu i urzędu grodzkiego w Koninie, sygn. Gr. 1, dok. 766, 1483 r.

Prasa:

„Dziennik Poznański” – 1880
„Kurier Łódzki” – 1925

Opracowania:

Barszczewska-Krupa A. (1971), *Nurty walki. Udział Łodzi i okręgu łódzkiego w ruchach narodowo-wyzwoleńczych*, Łódź
Bobrowicz J. (1845), *Herbarz Polski ks. Kaspra Niesieckiego S. J.*, Lipsk, t. 10
Bobrownicka M. (1963), *Powstanie w 1863 w komunikatach*, Paryż
Boniecki A. (1900), *Herbarz Polski*, Warszawa, t. 7
Brykowski R. (2001), *Wielkopolskie kościoły drewniane. Wykaz kościołów i kaplic drewnianych terenie województwa wielkopolskiego*, oprac. G. Ruszczyk, Poznań
Drewniane kościoły w Wielkopolsce (2015), red. P. Szaj, Poznań
Guźnik E. (2018), *(U źródeł znamienitego rodu Kossaków*, Rychwał
Ihnatowicz I., Biernat A. (2003), *Vademecum do badań nad historią XIX i XX w.*, Warszawa
Kaczmarek Z., Stępień J. (1994), *Dzieje Rychwała*, Konin
Kolbuszewski J., Karasek K. (1996), *Cmentarze. A to Polska właśnie*, Wrocław
Kościół na środkowym Nadodrzu. Historie i postaci (2011), red. G. Chojnowski, Zielona Góra.
Kozierowski S. (1921), *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski*, Poznań, t. 1, s. XVII.
Kubicki P. (1939), *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915*, Sandomierz, t. 2
Lewandowski S., Tabak A., Cholewicka J. (2002), *Parafia św. Doroty w Grochowach*, Kraków
Librowski S. (1974), *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezyi gnieźnieńskiej: część I: akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku: zeszyt 2: sygnatury 21-66: akta z lat 1755-1766*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 29

Librowski S. (1975), *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej: część 1: akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku: zeszyt 3: sygnatury 67-89: akta z lat 1775-1792*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Pancerne”, t. 30

Librowski S. (1976), *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej: część 2: akta przechowywane w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie : zeszyt 1: sygnatury 1-20: akta z lat 1608-1767*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 32

Ludat H. (1965), *Das Lebuser Stiftsregister von 1405. Studien zu den Sozial und Wirtschaftsverhältnissen im mittleren Oderraum...*, Harrassowitz

Niebelski E. (2005), *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński w obronie duchownych więzionych i zesłanych za udział w ruchu narodowym lat 1861-1864*, „Niepodległość i Pamięć”, nr 21

Pacuski K. (2009), *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńskiej w XIV i XV wieku. Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy na Mazowszu średniowiecznym*, Warszawa

Ruszczyk G. (2007), *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1900), red. B. Chlebowski, współ. J. Krzywicki, nakł. W. Walewski, Warszawa, t. 15

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (1881), red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa, t. 2.

Słownik krajoznawczy Wielkopolski (1992), red. M. Zielińska, Warszawa-Poznań

Stamm E. (1938), *Staropolskie miary*, Warszawa, cz. 1

Tandecki J., Kopiński K. (2014), *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa

Toczewski A. (2004), *Ziemia lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, Zielona Góra

Ulanowski B. (1902), *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta. Vol. 2, Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesium Gneznensis et Poznaniensis (1403-1530)*, Kraków

Uruski S. (1907), *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa, t. 4

Wiśniewski E. (1967), *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i Małopolsce w początkach XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, z. 2

Właźlak W. (2002), *Sądownictwo kościelne w diecezji włocławskiej czyli kaliskiej (1819-1918)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. LIV, z. 1

Internet:

Rejestr zabytków nieruchomości woj. wielkopolskiego stan na dzień 30 września 2020 r., [dostęp: 27.03.2021] <http://poznan.wuoz.gov.pl/sites/default/files/obrazki/wlk-rej5.pdf>, s. 77.